

KARNEVALSKE SITUACIJE U KOVAČIĆEVU ROMANU »U REGISTRATURI«

(intertekstualno čitanje)

Branka Brlenić-Vujić

Glumište je zrcalo duševnoga života ljudskoga. Uzvišene borbe, podle i himbene spletke, ideale velikih ljudi, veličajne zločince i kaljave svece, blatne kreposti i čiste raskalašenosti u pravom i obratnom smislu: sve to gledamo na glumišnih daskah sa svimi posljedicami svojimi, kojim je voditeljica neumoljiva logika ljuskih zamislih; odlukah i djelah dobrih i zlih.

(Ante Kovačić, *Zagrebačko glumište u Karlovcu*)

Napisao je to Ante Kovačić kao komentar uz navedeno gostovanje — *Zagrebačko glumište u Karlovcu*¹ — u pravaškoj *Slobodi* (br. 72.), s nadnevkom 17. lipnja 1883. godine. U nazočnom članku — poglavito o zadacima hrvatskoga glumišta — podastro je osnovna načela u gradbi svoga stila, ali i odnosa prema zbilji. Kanonizirajući Starčevićeve estetske zasade, baštineći *osebujni stil*, Kovačić je napinjao svoju satiričnu (*pravašku!*) strunu gotovo do pucanja — upozorit će Dubravko Jelčić² i dat će poticajnu označnicu Starčevićeva stvaralaštva — *u spoju realizma i satiričnosti*³ — koju pridružujem Kovačićevu kritičko-analitičkome odnosu spram cjelokupne hrvatske zbilje, pa tako i kulturne.

U navedenom članku u *Slobodi* Ante je Kovačić posredno upozorio i na one zasade poetike hrvatskog realizma, koje svoje ishodište imaju u publicistici Ante Starčevića — poglavito nazočne u travestijama. *Prodiranje u srž problema uz crtanje izvanrednih krajolika i ozračja sredina* — prema Miroslavu Šicelu⁴ — Ante je Kovačić snagom opažaćkog dara ugradio pučke zasade u hrvatsku književnost kojima je osporavao zatečenu književnu strukturu i *cijelu idealističku došenoinsku koncepciju hrvatske literature*. Osporavajući nazočne kanone —

umjesto uzvišene borbe daje sliku podle i himbene spletke, idealima velikih ljudi suprotstavlja veličajne zločince i kaljave svece, blatne kreposti i čiste raskalašenosti. Privid zbilje postaje zbilja privida. Kad se glumište stavi u tijesne okvire, nastaje groteska, a zrcalo duševnoga života ljudskoga travenstirana je drama zbilje.

Semantika Kovačićeva znakovnog sustava u člancima i feljtonima iz pravaške *Slobode*, 1880. i 1883. godine, ne izražava samo izvanjski oblik nazočne problematike razdoblja realizma, nego upozorava i na životvorne sile karnevaleskne pučke hrvatske tradicije i rastvorbene kajkavske fraze, koji omogućuju u pučkoj inačici kontinuitet povijesne svijesti i osjećaj pripadnosti svojim nacionalnim korijenima. U vizualnom je opažaju svijeta zbilje Kovačić gradio stvaralačko načelo grotesknosti beskonačne ljudske komedije — primjerice u feljtonu *Na marvištu o Kraljevu (Zagrebačke sitnice)*,⁵ *Sloboda*, s nadnevkom 8. rujna 1880.

U raspravi *Kovačićev roman »U registraturi« i stilska formacija realizma*⁶ Aleksandar je Flaker upozorio poglavito na *Pučka počela Kovačićeva stila u opreci prema literarnosti*⁷ — kako glasi i naslovljen ulomak rasprave. Potonju je tvrdnju izveo iz Kovačićeva teksta *Smetnje posjeda iz Vienca*, 1884. godine, komentirajući jednu komičnu situaciju.

*O umjetnosti, o naravi! Koli smiješnih prizora stvarate, kada se sukobite. Spectabilis je umjetnost izgubio, a narav je ostala gola, smiješno tužna, osamljena uz grohot našega homeričkoga smijeha.*⁸ (*Vienac*, br. 16., 19. IV. 1884.)

Neumoljivost je sudbine zamijenjena neumoljivošću gluposti — *smiješno tužne* — u raspršenom smijehu Kovačićevih marginalaca pučana u kojima se prelama moralnost zbilje i nazočnog svijeta. Zauzevši rubno motrište, marginalci pučani nametnut će se kakvoćom riječi čiji je posljedak razorni pojam jezika karnevalesknih situacija⁹ i jezična situacija zaoštrena do groteske. Igra je riječi aluzivni mehanizam koji s ruba ideja motri u pravcu sredine povijesnih činova. Groteskna je stvarnost pučkog izraza u karnevalesknim situacijama u romanu *U registraturi* (*Vienac*, 1888.) sažetak prethodnog feljtonističkog i književnog rada.

Pučka je kultura smijeha odana načelima karnevalesknoga spajanja nespojivog¹⁰ — u menipejskoj tradiciji grotesknog realizma *smiješno – tužnog* — vodila do dezintegracije i *rastvorbe epske i tragične cjelovitosti čovjeka i njegove sudbine*.¹¹ U Kovačića je nazočan parodijski proces razaranja: *izrugivanje autoriteta, priznatih vrijednosti*, pa i *vladajućih poetika* — koje su prethodile, ali još uvijek djelatno prisutne! I *U registraturi* je zorna subverzivna pučka i starčevićanska pravaška satira.¹²

Karnevalska je svijest reinterpreterala s ironijske distance prethodna književna djela iz prošlosti i pokrenula pitanje nedovršenosti svijeta i bitka koji se iskazuje kroz ambivalentni groteskni lik — dvojake vrijednosti i podvojenosti; u čijim se okvirima odigrava groteskni realizam i gozbeno travestirana slika nazočnoga svijeta.

Baš kuhinja našega Mecene bijaše glavnim uporištem onoj slavi koja se prenosila širom svijeta o čednim duševnim sposobnostima, o anđeoskom njegovom dobrotvornom srcu, o tolikim njegovim djelima na svakom polju narodne prosvjete ... Goste ..., već obuzima i zaljubljava neopisivo nutarnje zadovoljstvo poslije izvrsne čorbe, prvih umaka, te prvih čaša božanskoga vina ... (Mecena i Rudimir Bombardirović Šajkovski)¹³

Gozba kao početak i svršetak travestirane ceremonijalne proslave — *Moj dobrotvor ... illustrissimus bijaše jučer izabran jedanaesti put jednoglasno predsjednikom društva »Poniznost i ustrpljivost«!* — izokrenuta je slika zbilje svijeta bogatstva, sitosti, vjere i plemenitosti. Genetski je vezana uz duhovni razgovor mudre riječi napisana govora Rudimira Bombardirovića Šajkovskog¹⁴ — pjesnika Imbrice Špičeka —

Poglavita, blagorodna, časna, velečasna, prečasnica, velemožna, svijetla, presvijetla, sva odlična i najodličnija gospodo!

Gozbene slike parodijski travestiraju i degradiraju idealnu i asketsku pobjedu apstraktnoga duha. One se preokreću u groteskni simpozij koji je okvir niza zbivanja u navedenom poglavlju, gdje se antisvijet kumordinara Žorža i Ivica Kičmanovića suprotstavlja visokom ceremonijalu proslave. On je u isto vrijeme bijedan, jer je suprotan bogatstvu i sitosti. Prevođenje visoke ceremonije gospodskog obreda na razinu tijela izvodi se preko gozbenih slika kojima je lice i naličje buduća subverzivna svijest gladnoga trbuha Krležinih *Balada!* — ali i Marinkovićeve *Sunčane Dalmacije!* iz Krležina *Pečata* (br. 10.–12.) 1939. godine; — kojima prethodi *Hrvatski bog Mars*, 1922. godine sve do Stubičanca Valenta Žganca iz romana *Na rubu pameti*, 1938. godine.

... A otac je tom zgodom naišao na divne zalogaje, sada mirisne, sada slatke od gospodskih zaostatak. On bi oblizao svaki tanjur prije, nego što ga je oprao u kropu. (Kumordinar Žorž)

Groteskni realizam Kovačićeva pučkog izraza gladnoga trbuha, krađe mrvica s gospodskoga stola —

O želuče, želuče! Što će srce, što duša, što um bez tebe? Ništa! Čitava naša majka zemlja prije svega se kreće oko želuca, a tek onda oko svoje osi i oko sunca...
(Mecena i Rudimir Bombardirović Šajkovski)

— prethodnica je Keglovichiane¹⁵ i subverzivne svijesti Imbre Skunkača, 1936. godine.

*Imbro Skunkač, kokošar i tat,
gledi ispod stola v taj nebeski kraval,
skomine guta: 'vrag vas gospocki dal,
ter vas stvoril i dal!'*

I u Marinkovićevoj se *Sunčanoj Dalmaciji* pojavljuje duhovni subrat Imbre Skunkača — ali i prethodnih Kovačićevih marginalaca pučana, primjerice Zgubidana, Ivice, Žorža; u kojima se prelama moralnost gospodskoga svijeta — u liku Ližnjaka, gdje se — također — visoka ceremonija svečanosti preokreće u travestiranu sliku karnevalskoga naličja svijeta nezavršene ljudske komedije u metafori *Kaja s Kerempuhove žice*:

*... Ližnjak u zadimljenoj i crnoj konobi kao duh paklenski njuška po loncima, krade meso i vino...*¹⁶

Pučka kašičarska poezija u inačicama gozbenih slika utisnuta je i u kontekst koji daje Josip Vončina u poticajnoj knjizi *Korijeni Krležina Kerempuha*,¹⁷ u naslovljenom poglavlju *Fran Krsto Frankopan i neknjiževna pisana vrela*,¹⁸ upozorivši na kult *gospockog stola* — ali i na prototip Krležina Imbre Skunkača, pridodala bih i Marinkovićeve Ližnjaka i Kovačićeve Zgubidana u liku Frankopanova Mate Buharina!

Momu su ocu često i posred ljeta u najljućoj žezi i najnapornijem radu iznenada zamirisale pretile svadbene pečenke, rujno vino i dobri kolači! Oh, kako je on tada uzdahnuo! Tako čovjeku zimi zamirišu trešnje i jagode. (Kumordinar Žorž)

Samo je mašta gladnog trbuha u Ante Kovačića — i njegovih sljednika Krleže i Marinkovića — mogla stvoriti poetske slike obrnutoga invertiranoga svijeta *pučke kašičarske poezije*, primjerice u Krleže iz *Književne republike* (br. 2.–3.) 1923. godine:

Čuli su oni govoriti o jednoj čudnoj zemlji Šlafariji, gdje pečene race i pilići lete u usta čovjeku, po livadama pasu prasci i odojci na ražnju... (Bitka kod Bistrice Lesne)

Pomak zbiljskoga Kovačić vodi do fantastično – grotesknoga, i negacije koja je opipljiva, dajući njeno obrnuto lice. Svijet postavljen na glavu građen je na književnom (u Krleže i na likovnom) toposu *mundus inversus*. Karnevalsko slikanje svijeta ima toliko naličja koliko namjerno narušenih srazmjera. Ambivalentnost čiji korijeni sežu u Kovačića u pučku tradiciju i podlogu rastvornog subverzivnoga jezika povezani su s narodnom slikovitošću tradicionalnoga folklornoga postupka *svijeta naopako* kao stanje duha u kojem se suprotnosti poništavaju, osvjetljavajući košmarnu sliku tjelesne topografije razjapljene prazne čeljusti i otvorene gladne utrobe. Mogućnost je preživljavanja unutar paklenoga simultanizma zbilje i privida. Otuda u Ante Kovačića vizualni opažaji, koje slijedim i u Krleže — primjerice: *prasicca je znesla jajce / kak roktavo kokodajce u Samoborskoj; ili muha v vreloj kaši u Kravi na orehu; u Baladama*.

Završni dio Kovačićeva feljtona *Kod egipatske tmine* (*Sloboda*, br. 88., od 6. kolovoza 1880.) *Na marvištu o Kraljevu* (*Sloboda*, br. 102., od 8. rujna 1880.) dobiva oznaku književnoga predloška unutar vlastitoga djela *Tučnjava na uskršni ponedjeljak — U registraturi*; ali i književnog predloška u poganskom kermesu sajmišnih prizora Krležina *Kraljeva*¹⁹ iz 1918. godine kao zapamćena ikonična slika Kovačićeve *zagorske uskršnje tučnjave*.²⁰

U drvenjari ciliču muzikaši u tanane i debele strune. Znoj ih polijeva, sline im se cijede. Izvrćaju očima, preklapaju jezici, tapču nogami...

Babe šklocaju o gulašu i paprikašu ... Pečenjari uzdišu o svinjetini. Marvinski trgovci kokodaču o slaboj trgovini sa marvom na kraljevskom marvištu...

... Slika toga Apisa, idola marve i marvišta, plamti u sjaju i vatri. Oko nje se halabuči, pjeva, jede i pije, ljubi i uzdiše, a muzikaši udaraju u gromoviti 'tuš' prolijevajući ga u vilinski čardaš ...

Na marvištu utrunuše svijecje ili dogoriše. Marva je usnula, ljudi se razbježali, nebo prekrili tmurni oblaci ...

I vrisnuh u bolno pjesničko tragikomično ... (Na marvištu o Kraljevu)

Kovačićeva je ironijska potraga u navedenom feljtonu za naličjem rastvorbe privida u kojemu je *pučka kašičarska poezija — poezija gospočkog stola gozbenih slika* — proširena u sliku *sajmišnih prizora*. Intertekstualnosti u *Tučnjavi na uskršni ponedjeljak* odgovara svojevrsna unutarnja povijesnost travestirane zbilje u programatskom Starčeviću oslanjanju na pučku gnomiku — a Kovačićevu izvornu pučku riječ groteskne grimase *Na marvištu o Kraljevu*. Slika je zapamćena

grotesknoga svijeta, u kojemu univerzalni zemaljski krik pojedinca nije izvanvremeni, nego pripada vremenu razrivenoga povijesnoga obzora ironijske subverzije. Metafora je metafore budućega Krležina krika iz *Planetarijoma*, 1936:

*V kmici, v pivnici,
brez ikakšne luči,
čul se je veter
kak v praznini huči,
z kervavemi nokti v drobu, v mozgu, v žuči,
zalajal sam kak samec, kervavi pes vmruči.*

Groteska kao oblikovno načelo i *reinterpretativni modus*²¹ *Tučnjave na uskrсни ponedjeljak* uspostavlja jedinstvenu prostornu doživljenu istodobnost u ambijentu Rajhcerove krčme, u prizorima s muzikašima, Mihom marvenim trgovcem, gavanom Medonićem, u pijanom plesu, u gozbenim slikama jela i pića.

... Na drugim krajevima (krčmarske sobe) stala se razlijegati vika, cika i smijeh, a čaše zvečati ... Muzikaši udaraše u strune fino, oprezno i marljivo, da ih sve znoj pošikavaše, izgledajući mukom, da se okrenu i poskoče noge, da zatopi krčma od buke, vike, šuma i pijanoga plesa! ...

U krčmi Rajhcerovoj, dok je hromi muzikaš izvrnuo čitavo klupko bukača, što se motahu, vičući i posežući jedan na drugog rukama, dotle je netko utrnuo svjetlo i prevrnuo stol na ono klupko, a vino, čaše i flaše poletjele na sve strane ... Vrisak, hroptanje, kletve i krič odjekivaše ...

U intertekstualnom je prožimanju dvaju Kovačićevih tekstova — žanrovski različitih — *Na marvištu o Kraljevu* i *Tučnjavi na uskrсни ponedjeljak* nazočna buduća inačica ne samo Krležina prostora u *Kraljevu* 1918. godine nego i predložak u likovnom modelu *Predgovora Podravskega motivima Krste Hegedušića*, 1933. godine, u *demonskoj nasmijanosti naše zbilje*.

Kovačićevi će prurušeni stihovi u proznom tekstu feljtona *Na marvištu o Kraljevu* višeglasno u grotesknom oratoriju zapjevati svoje pjesme —

*babe će zakokodakati: slabo li se gulašom pazari,
Kada spiju domorici stari,

Lahko tihi, trbusi su puni,
Kese pune. Tko će da se buni?;*

krčmari će zamrljati: *Joj si, vam ga, nesrečni Horvati,*

Naš imetak silna štibra ždere,

Mi si zube trebimo od kaše;

marvinski će trgovci aliter pastiri zarogoboriti:

*Nekada je cijena bila blagu,
Il' za jaram, ili pak za vagu,*

*U Beču su prestali pazari,
Otkada su velevlast Mađari,
I onako Beč već dati ne će
Za tor marve niti zdjelu leće;*

a purgeri će proklamati glavom: *Štibre rastu, da je već strahota,
A Mađar nas z ovrhami mota.*

Vrijeme traži: šuti — a pak plati.

Ritmijski animirani prostor rabi različita motrišta. U višeglasju je tvorbe vanjskoga i nutarnjega protjecanja stihovanih rječi i rečenica koje se međusobno prepliću u odnosu na dio proznoga teksta *Na marvištu o Kraljevu*, — ali i u odnosu na individualne 'pjesme', inačici osnovne glazbene i sadržajne teme. Kroz različiti stihovni izričaj Kovačić očitava jedan te isti sadržaj — prelomljen kroz doživljajni filter svakoga pojedinačnoga glasa. Unutar strukturalne razine uočava se dinamika zbivanja u suodnošenju semantičkih stihovanih nizova u otvorenoj i pokretnoj strukturi prema subverzivnoj rastvorbi jezika. Kovačićeva pjesnička vizija raspada se i u niz prizora, koji parataksa može nizati i jedan uz drugi, treći, četvrti glas; iza kojih stoji autorov upit *Zašto?* i *vrisak u bolno pjesničko tragikomično*:

*Na brijegu žaba tužno škvače,
od boli brijeg se ljulja već,
a jadona žaba kud i šta će,
nit' plivat' može, niti bjeć'!*

*A mimo brijega jaše junak,
izgleda ko na konju rak,
poiznad konja mu leprši
estetično ugladen frak.*

*I gristi stali su komari,
potamno šestinski zrak,
pod Gričem buče narodnjaci
kroz egipatski gmazeć mrak...*

Dinamizam je Kovačićeva višeglasja u kretanju uspravnice krika upita — *Zašto?* — u usporednici dvaju svjetova — karnevalskoga naličja i groteskne zbilje u pučkom izrazu, u kojima je istodobno i rušilačko i stvaralačko načelo na svim razinama teksta u kulminacijskoj točki grotesknoga pučkoga smijeha. Poliharmonija i suzvučje tonalno heterogenih glasova upućuje na instrumentaciju disonantnosti glazbenoga ritma *Tučnjave na uskršni ponedjeljak* koji će kao kompozicijski postupak unutar pučke subkulture naći svoje paradigmatičko uporište u Krležinu *Kraljevu* i 'barbarizaciji' umjetnosti (dakako s pozitivnim predznakom!):

... Gomila je u ognjici ...

*... Poput talasa zapljusne na scenu cilik gusala, gitara, frula ... pa kolo—...
purgara, kumeka, Cigana, cura i baraba — presavija se ... Prebace čaše, posuđe,
burad, porazbijaju stolice, pogase svjetiljke — zveket razbijenih stakala — pa se
i opet kovitlaju dalje ... a kolo trese zemljom i vašarom i gradom i scenom kao
potres. Neobuzdana, kanibalska, prepotopna vika ...*

Ante je Kovačić uspostavio intertekstualni dijalog ne samo s vlastitim tekstovima, nego i s budućim tekstovima hrvatske književnosti²² u pučkoj opstojnosti hrvatske kajkavske označnice utemeljene svojom izvornošću, koju je Matoš naslućivao u *Predgovoru Izabranim pjesmama dra Ante Kovačića*²³ —

*... Kao Starčević Kovačić lebdi uzorom našim karakterima ... ono što mi
želimo prvi je on među našim književnicima ostvario i zato je on među njima
najmlađi i najmoderniji ...*

Zapanjujuće je — Matoš, dosljedni procjenitelj estetskog kriterija u kritici, naglašava u *Predgovoru*, s nadnevkom 24. studenoga 1908.; bitne česti Kovačićeva

stila: *prezirni smijeh na smrt osuđenoga s užasnom grimasom i duhovitost kao žuč jedne velike duše u mizernim prilikama* (s pozitivnim predznakom!); pridružujući odrednice: *pučki čovjek i krajnji individualista, lirik i epik, realističan i fantastičan, deskriptivan i dramatičan*.

U zrcalu duševnoga života ljudskoga — u glumištu nezavršive ljudske komedije — u karnevaleskosti *ogoljele naravi smiješno tužne* nadaje se Kovačićev *grohotan smijeh*. Nazočna alternativa rustikalne scene — dakako u karnevalskim situacijama romana *U registraturi* koje dolaze s rubnog pučkog motrišta — pohranjena je u podsvijesti životvornoga pučkoga identiteta, utemeljena uspravnicom Ante Starčevića i njegovom travestiranom parodijom i satirom.

BILJEŠKE

¹ Ante Kovačić, Isto, u: *Feljtoni i članci*, uredio Milan Ratković. *Noviji pisci hrvatski*, knj. 7., JAZU, Zagreb, 1952., str. 116.–118.

² Dubravko Jelčić, *Povijest hrvatske književnosti*, naklada Pavičić, Zagreb, 1997.; str. 148.–150. (*Antun Kovačić*)

³ Dubravko Jelčić, Isto, str. 119.–122. (*Ante Starčević*)

⁴ Miroslav Šicel, *Hrvatska književnost 19. i 20. stoljeća*, ŠK, Zagreb, 1997.; str. 95.–100. (*Ante Kovačić*).

⁵ Ante Kovačić, Isto, u: *Feljtoni i članci*, str. 107.–115.

⁶ Aleksandar Flaker, Isto, u: *Stilske formacije*, SN Liber, Zagreb, 1976., str. 169.–198.

⁷ Aleksandar Flaker, Isto, str. 190.

⁸ Navod — Ante Kovačić, *Smetnje posjeda* — preuzela prema Aleksandar Flaker, Isto, str. 190.

⁹ Prispodobiti — Mihail Bahtin, *Stvaralaštvo Fransoa Rablea i narodna kultura srednjeg veka i renesanse* (preveli: I. Šop i T. Vučković), Beograd, 1978.

¹⁰ Lena Szilárd, *Karnevalizacija*, u: *Pojmovnik ruske avangarde*, Prvi svezak, uredili Aleksandar Flaker i Dubravka Ugrešić, GZH, Zavod za znanost o književnosti Filozofskog fakulteta u Zagrebu, Zagreb, 1984.; str. 49.–59.

¹¹ Lena Szilárd, *Menipeja*, Isto, str. 69.–79.

¹² Prispodobiti — Dubravko Jelčić, *Sinteza politike i etike: Ante Starčević*, u: *Politika i sudbine, eseji, varijacije i glose*, ŠK Zagreb, 1995., str. 9.–60.

Dubravko Jelčić — *Izbor iz Starčevićevih književnih djela*, Stoljeća hrvatske književnosti, Zagreb, 1995.

¹³ Ante Kovačić, *U Registraturi*, PSHK, 49.; II.; MH, Zora, Zagreb, 1962. Priredio Ivo Frangeš. Svi navodi prema ovoj knjizi.

Prispodobiti — Miroslav Šicel, *Kovačić*, Zagreb, 1984.

¹⁴ Prispodobiti — Aleksandar Flaker — *Digresija: da li je Kovačić parodirao Mickiewicza?*, Isto, str. 177.–181.

¹⁵ Prispodobiti — Branka Brlenić–Vujić, *Gozbena slika 'Keglovichiane'*, Radovi zavoda za slavensku filologiju Filozofskog fakulteta u Zagrebu, sv. 32., Zagreb, 1998., str. 49.–55.

¹⁶ Ranko Marinković, *Samotni život tvoj, Ruke*, Mladost, Zagreb, 1974. Prispodobiti — Ranko Marinković, *Kaj s Kerempuhove žice*, u: *Krležin zbornik*, JAZU, Zagreb, 1963., str. 211.; i u: *Ars*, I., br. 1., Zagreb, januar 1937., str. 10.–12.

¹⁷ Josip Vončina, Isto, Naprijed, Zagreb, 1991.

¹⁸ Josip Vončina, Isto, str. 154.–167.

¹⁹ Prispodobiti — Branka Brlenić–Vujić, *O nekim pitanjima Krležina 'Kraljeva'*, u: *Hodočašća izvorima*, Osijek, 1994., str. 102.–113.

²⁰ Miroslav Krleža, *Smrt Anatola Francea*, u: *Eppur si muove, studije i osvrti*, Zagreb, 1938., str. 118.

²¹ Darko Novaković, *Suvremena teorija grotesknog, Umjetnost riječi*, XXVI., 3.–4., Zagreb, 1983., str. 90.–91.

²² Prispodobiti — Ivo Frangeš, *Modernost Ante Kovačića*, *Forum*, br. 4.–5., Zagreb, 1985.; Miroslav Šicel, *Stvaralački čin Ante Kovačića*, *Republika*, br. 11.–12., Zagreb, 1989.

²³ Prispodobiti — A. G. Matoš, *Predgovor 'Izabranim pjesmama' dra Ante Kovačića*, str. V.–XI., Zagreb, 1908.; A. G. Matoš, Isto, u: *O hrvatskoj književnosti I. (1898.–1909.)*; uredio Nedjeljko Mihanović, JAZU, Liber, Mladost, Zagreb, 1973., str. 178.–181. (*Sabrana djela A. G. Matoša — 1873.–1914.–1973.*)